

İnsani Kalkınma Yaklaşımı: İyi Yönetişim ve Sosyal Politika için Önermeler

Dr. Seyhan Aydınligil

Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Politika Programı

Giriş

Kalkınma çok yönlü bir süreçtir. Bu nedenle, ne kadar çok insan, sosyal grup ve farklı topluluk varsa, kalkınmanın da birçok kendini belli etme biçimleri olabilir. Bir süreç olarak kalkınma, bireyleri tek tek etkilediği gibi, aynı topluluk veya toplum içinde bulunan kişileri farklı biçimlerde de etkileyebilir. İnsani kalkınma ve yapabilirlikler yaklaşımının kavramsal çerçevesi, bu önermeden yola çıkıyor denilebilir. Buna göre, kalkınma, birçok biçimleri olmakla birlikte, bireylerin yapabilirliklerini genişletmesi, insanın sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda yetkilenmesini sağlayacak fırsatları yaratması ve nihai hedef olarak insan yaşamının topyekûn "iyileşmesi"ni amaçlayan bir süreç olarak nitelendiriliyor. İnsani kalkınma ve cinsiyete dayalı eşitsizlikler analizi ise, bu yeni paradigmanın merkezinde başlı başına önemli bir ilgi alanını oluşturuyor.

Bu çalışma, öncelikle, insani kalkınma yaklaşımının ana özelliklerini ve genel çerçevesini sunmayı, daha sonra, bu yaklaşımın sosyal politika alanının gelişmesi, kamu ve sosyal politikalarının demokratikleşmesi ve iyi yönetim alanına olası etkileri ve temel katkılarının neler olabileceği konusunu ele almayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşımla amaçladığımız, insani kalkınma yaklaşımından yola çıkarak, sosyal politika ve yönetişimin eylemsel alanlar olduğunu vurgulamak ve çok yönlü ve çok katmanlı kalkınma analiz ve politika oluşturabilmenin, esasında, kalkınma kavram ve modellerinin biçimlerini de değiştirebileceği önermesi üzerindedir.

Bu amaçla, çalışmamız 3 ana temel üzerinde duracaktır. İlk olarak, kamu ve sosyal politika ile kalkınma süreçlerine insani kalkınma yaklaşımı perspektifinden bakmak, daha sonra insani kalkınmanın önerdiği kalkınma performansını ölçme ve sosyal ve ekonomik politikalarına yeni yön sağlama araçlarının neler olduğunu anlamak ve son olarak, insani kalkınma yaklaşımının kalkınma kavram ve söyleminin yanı sıra sosyal politika ve yönetişim alanlarındaki iyileşmelere sağlayacağı olası katkılarının neler olabileceği konusunu kısaca gözden geçirmek olacaktır.

İnsani Kalkınma Yaklaşımında Kalkınma Kavramı ve Sosyal Politika

Belli bir toplum tarafından seçilen bir kalkınma modeli, çoğu kez varılmak istenen hedeflerin gerçekleşme tarzını da belirler. Burada esas olan, izlenen modelin, makro-ekonomik güçlerini insani kalkınma hedeflerini destekleyici yönde dönüştürmek üzere seçilip seçilmediği ve ekonomik büyümeyi eşitlik, sosyal adalet, kadın-erkek eşitliği ve insani refah ile birlikte ifade edip etmediğidir.

Son yıllarda dünya, küresel gerçekliklerde ve bunların algılanış ve yorumlanma biçimlerinde temel değişimlere tanık oluyor. Bu değişimler, kalkınma konusunda yeni yeni oluşan kavramlar için geçerli. 1960'larda kalkınma, yoksul ve gelişmekte olan ulusların, "gelişmiş" ülkelerle aralarındaki uçurumu kapatmak üzere, devlet öncülüğünde yürütülen bir ekonomik gelişme süreci olarak

4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 19-20 Kasım 2009, Ankara

görülyordu. Ekonomik büyümenin aşağı doğru damlaya damlaya yayılacağı ve daha iyi bir sosyal ve insani kalkınmaya ve herkes için daha gelişmiş bir yaşam kalitesine yol açacağı varsayılyordu.

Günümüzde ise, kalkınma kavramı ciddi bir değişime uğramış bulunuyor. Bu değişim, çeşitli düzeylerde yaşanan deneyimlerden edinilen dersleri hesaba katarak oluştu. Bununla birlikte, gelir dağılımında küresel çapta ve gelişmekte olan ekonomilerde ulusal çapta gittikçe büyüyen eşitsizlikler dikkate alındığında, daha yoksul ülkelerin arayış kapatma mücadelesi hala sürüyor. Hatta bu mücadele, eskiye oranla çok daha acil hale gelmiş durumda. Ancak, günümüzde kalkınma düşüncesi, ekonomik büyüme düzeylerinde aşağıdan yukarıya doğru uzanan ve otomatik olarak daha gelişmiş bir refah düzeyine ulaşan düz bir çizgi olarak düşünülüyor artık. Şimdilerde kalkınma, üç temel ilgi alanını --yani ekonomik büyüme, insani kalkınma ve çevresel sürdürülebilirliği - bütünleşik bir 'sürdürülebilir insani kalkınma' - politikası içinde birleştirme mücadelesi olarak algılanıyor (Nafziger, 2007). Dahası, bu mücadelenin hem 'gelişmiş', hem 'gelişmekte olan' ülkelerde sürdürüğü vurgulanıyor.

Bu şekilde algılandığında kalkınma kavramı, ekonomik büyümeyi uzun vadede daim kılmak ve ekonomik büyümenin olası olumsuz etkilerinden korunmayı amaçlayan bir dizi koşul öneriyor. Yani bu kavram ve koşullar birbirlerini dışlamak şöyle dursun, aynı problemin bir diğerini tamamlayıcı veçhelerini oluşturuyorlar. Sonuçta, bu kavramların açığa vurduğu iki temel durum ortaya çıkıyor ve koşullara hâkim oluyor. İlki, sürdürülebilirlik ilkelerine dayanan ve toplumun topyekûn refahını sağlayacak olan adil bir kalkınma arayışı. İkincisi ise, kalkınma ile insani refah kavramlarını birlikte temsil eden sosyal adalet düşüncesi temelinde yeni bir kalkınma paradigması arayışı.

Önceki bir çalışmamda, insani kalkınmayı, kişinin yaşama, öğrenme ve katılma süreci olarak tanımlamıştım (Aydınlığıl, 2007). Böylesi bir kalkınma bakış açısı dinamiktir ve kalkınmayı toplumda bulunabilecek çok çeşitli sosyal, ekonomik ve insani gelişime erişim düzeylerine göre nitelendirir. İkinci Dünya Savaşını takip eden dönemde, kalkınma çabalarının çoğu, başarılı kalkınmanın, ekonomik büyümeyi artırmakla gerçekleştirilebileceğini ve bunun da yoğun biçimde büyük ölçekli sermayeye dayalı neo-klasik ekonomik anlayışı model almakla mümkün olabileceğini vurguladı. Daha sonraki yıllarda, ilerleme ve kalkınma için sermaye yatırımlarını sürdürme fikri daha da önem kazandı. 1980'li yıllarda ise, kalkınmayı salt ekonomik büyüme olarak gören anlayış daha da çok önemsenmeye başlandı. Ancak, bu yaklaşımların tümü, her ne kadar yerinde ve uygun olsalar da, 'insanın' kalkınma süreçlerinin tam merkezinde yer aldığı ve insan 'yapabilirliklerinin' kapsam ve derecesinin bir toplumun kalkınma başarı veya başarısızlığını belirlemede ne denli önemli rol oynadığı gerçeğini gözden kaçıyordu.(Sen, 1989).

1990'lı yıllara damgasını vuran ve yeni bir kalkınma paradigması olarak hem sosyal bilimlerde hem de sosyal politika ve iyi yönetim çalışmalarında önem kazanan, insani kalkınma ve yapabilirlikler yaklaşımı, kalkınmanın, ekonomik olmayan tanımlarla da düşünülmesi gereken bir süreç olduğunu vurgulamaktadır.(Haq,1995) Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (BMKP) 1997 İnsani Gelişme Raporu (Human Development Report, 1997), yoksulluğu yeni bir boyutta, 'insani yoksulluk' ile tanımladı ve yoksulluğun ekonomik olmaktan çok ötede insani mahrumiyetler, eşitsizlikler, güvensizlik ve saygınlıktan yoksun olmak gibi ve her zaman maddi olmayan seçenek ve fırsatlara erişememek olarak da anlaşılması gerektiğini öne sürdü. Bir kalkınma performansı ölçüm aracı olarak ve bu yeni kalkınma paradigmasının daha iyi anlaşılmasını sağlayan 'İnsani Kalkınma Endeksi' (İKE) vasıtasıyla, kalkınma süreçlerinin herkes için aynı düzeyde gelişim ve eşitlik sağlamadığını gösterdi.

4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 19-20 Kasım 2009, Ankara

Aynı şekilde, BMKP'nin 1994 Dünya İnsani Gelişme Raporu (Human Development Report, 2004), 'insani güvenlik' kavramını kapsamlı bir biçimde gözden geçirerek, günümüz dünyasında insanların gittikçe artan yoksulluk, eğitimsizlik, açlık, savaşlar, çatışmalar nedeniyle birçok insani yapabilirliklerden yoksun kalmaları nedeniyle, kendilerini şimdiye kadar hiç olmadığı ölçüde, güvensiz hissettikleri ile ilgili verileri dünya kamuoyuna sundu.

Bu bakış açısının, kalkınma ve sosyal politika çalışmalarına önemli katkılar sağlayacağını düşünmekteyiz. İnsani kalkınma yaklaşımının farklı önermelerini yukarıda gözden geçirerek kısmen yanıtlamaya çalıştık. Ancak, esas olarak vurgulanması gereken bu yaklaşımın doğru ve insanın refaha veya temel yapabilirliklere sahip 'iyi olma durumuna' erişimini kolaylaştırıcı yeni sosyal politikanın, kalkınma süreçlerinin daha insani olabilmesi yolunda olası katkı ve öneminin altını çizmektir.

Kalkınma süreçlerinin insanları tek tek bireyler olarak ve sosyal gruplar olarak doğrudan etkilediği gerçeğini bir kez daha vurgulayarak, hem sosyal bilim alanı olarak kalkınma çalışmalarının, hem de sosyal bilimlerin sosyal politika uygulamaları alanına etkisinin önemsenmesi konusunun gündeme gelmesini sağlamış olmasından dolayı, bu yaklaşımın önermeleri önem kazanmaktadır (Fukuda-Parr & Kumar, 2003). Kalkınmanın ve kalkınma politikalarının sadece ekonomik büyüme göstergeleriyle tanımlanmasının sakıncalarını ortaya koyarken, insani kalkınma yaklaşımı, insani kalkınma endeksi (İKE) yoluyla, ekonomik göstergelerin aslında sosyal ve insani alandaki gelişmeleri ne denli olumsuz etkileyebileceği gerçeğini de (Jahan, 2002) ortaya koymuştur. Öyle ki, ekonomik büyümesi gayet tatmin edici düzeyde olan bir ülkede, sosyal gelişme alanında gerilemeler sıkça görülmekte veya bu durumun tam aksine, ekonomik büyümesi tatmin edici olmadığı halde eğitim, sağlık ve işsizlikle mücadele konularında çok başarılı olan ülkelerin olduğunu görmek mümkün olabiliyor.

Yine, bu yaklaşım, kalkınma adına yapılanların kim için ve kalkınmanın aslında ne için olduğu sorgulamasını ve nihai amacının ne olması gerektiği konusunu gündeme getirmektedir (Streeten, 2003). Bu sorgulama ile insani kalkınma yaklaşımı, şimdiye dek ülkeler tarafından izlenen kalkınma modellerinin, kalkınmanın esas olan toplum ve birey yapabilirliklerini geliştirmek yolunda performanslarını ve neleri ve hangi düzeyde başarabildiğini göstermek amacını da gütmektedir. Yaklaşım, sadece bir örnek olarak ortaya koyduğu, ancak tüm eksikliklerine (veri güvensizliği, göstergelerin kısıtlılığı, istatistikî verilerin kıyaslanabilir olmaması ve endeksi oluşturan 3 bileşeni eşitlendirmenin yönetsel sorunları) rağmen, İKE gibi endeksleri kullanmak veya geliştirilecek yeni yöntem ve ölçütler yoluyla, kalkınmanın, herkes tarafından ve katılımçılık temelinde, izlenmesi ve kollarılması gereken bir toplumsal süreç olarak algılanmasının önemini de ayrıca ortaya koymaktadır.

İnsani kalkınma yaklaşımı, kalkınma ve sosyal politika alanına yeni bir soluk, taze bir nefes belki de yeni bir ivme kazandırmaktadır, aynı zamanda. Bunu, kalkınma sorunlarını farklı bir biçimde ifade ederek ve insanın birey ve vatandaş olarak gelişmesi önceliklerine odaklı politikaların geliştirilmesi ve kurulmasına zemin hazırlayarak yapabilmektedir. Örneğin, kalkınma için teknolojik yatırımın gerekliliği yerine, hangi teknoloji yatırımı okur-yazarlığı artırmayı veya daha eşitlikçi ve demokratik toplumu yaratmayı sağlayabilir (Fukuda-Parr & Kumar, 2003) gibi ve benzeri soruları sorarak işe başlamakta önermektedir. Burada temel alınan, yatırımların ve yatırım kararlarının, dolayısıyla kalkınma politikalarının analizinde, herkes için temel insani yapabilirliklere ulaşma amacını göz önünde bulundurma çabasını gösterip göstermediğini ortaya koyabilmektir.

Son olarak, kalkınmanın temel amacının birey ve toplumların iyi olma halini yaratmak olduğu düşüncesini savunan insani kalkınma yaklaşımı, kamu politikaları oluşturma, program ve politika

4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 19-20 Kasım 2009, Ankara

değerlendirme ve uygulama süreçlerinin de bu temel ilke doğrultusunda yeniden yapılanmasını önermektedir, diyebiliriz. Bu ilke doğrultusunda, insani kalkınma yaklaşımı, sosyal politika alanının bilgi ve kapsamı ve yöntemsel olarak gelişmesinin de gerekli olduğu saptamasını yapmaktadır (Mkandawire, 2004).

'Olmak' ve 'yapmak' fiillerinin bir arada olduğu zaman gelişme ve kalkınmayı gerçekleştireceğini (Sen, 1989) savunan insani kalkınma yaklaşımı, yapabilmeyi olanaklı kılan sosyal politika ve iyi yönetişimin esasen 'eylemsel' alanlar olduğuna dikkat çekerek, bu yaklaşımın, toplumsal değişim ve insan yapabilirliklerinin gelişmesini sağlayacak eylemsel kapsamının da çerçevesini oluşturmuştur. Bu amaçla, insani kalkınma endeksinin geliştirilmesinin (İKE) yanı sıra, BMKP kanalıyla her yıl belli bir insani kalkınma sorununa yoğunlaşan Dünya İnsani Kalkınma Raporlarını her yıl yayınlayarak, kalkınmanın insani boyutlarına dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye devam edilmektedir. Bu raporlar, insanın ve toplumların iyi olma halinin önemi ve gerekliliğini ve insani kalkınma kavramının yeniden küresel ve ulusal kalkınma anlayış ve politikaları gündemine yerleştirmeyi amaçlarken, kalkınmada yeni kavram, düşünce ve bakış açılarını ve kamu ve sosyal politika analiz yöntem ve araçlarını geliştirmeyi de hedeflemektedir (Aydınlıgil, 2007). Bu kapsamda, dünya kamuoyu oluşturarak, kalkınmanın ekonomik boyutu ile birlikte çok yönlü ve çok katmanlı insani sorunlarına dikkat çekerek, hem ülkeler hem de uluslararası düzeylerde kalkınma düşünce ve süreçlerini etkilemeye devam etmektedir.

İnsani Kalkınma Yaklaşımında Kalkınma Performansı Analiz Araçları

İnsani kalkınma paradigması, kalkınma ekonomilerinin odak noktasını 'ulusal gelir göstergelerinden, 'insan-merkezli politikalara taşımayı amaçlar. Bu yönüyle, paradigma, kalkınmayı insanların yapabilirliklerini ve işlevselliklerini genişletme süreci olarak tanımlayarak, geniş kapsamlı bir kavramsal dönüşümün ve eylemsel çerçevenin oluşmasını da hedeflemektedir. Buna göre, insani kalkınma, kişilerin seçeneklerini genişletmeye yardımcı olan geniş kapsamlı bir süreçtir. Bu süreçte, kişilerin elde edeceği ve aralarından tercihler yapacağı seçenekler, onların birey, vatandaş, erkek, kadın veya çocuk olarak kişisel gelişimlerini destekleyecektir. İlkesel olarak, bu seçenekler sonsuz olabilir ve yapabilirlikler arttıkça, değişim gösterebilirler. Ancak, kalkınmanın her düzeyinde vazgeçilmez olan 3 temel yapabilirlik vardır. Bunlar (i) insanların uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmesi, (ii) bilgiye erişimi ve temel eğitimden yararlanması ve (iii) üretken ve insan onuruna yakışan bir yaşam standardını sağlayacak gelir ve kaynaklara erişimidir. Eğer bu olanaklar mevcut değilse, birçok başka fırsatlara erişmek de mümkün olamamaktadır.

İnsani Kalkınma, sadece bu üç temel yapabilirliklere erişimin sağlanması ile bitmiyor. Siyasi, ekonomik ve sosyal özgürlüklerden, fırsatlara veya sanatsal ifade ve yaratıcılığa, insanın kendine duyduğu saygı, temel siyasal, sosyal ve kültürel haklarının güvence altında olması, adalet erişimi gibi birçok ilave seçenek ve 'değer atfedilen' yapabilirlikleri de kapsamaktadır (Sen, 2005). Ayrıca, bu sürecin iki çok önemli yönü üzerinde yoğunlaşmak gerekliliği olduğunu vurguluyor: ilk olarak insani yapabilirliklerin oluşturulması – örneğin, herkes için daha iyi sağlık olanakları ile bilgi ve becerilerin geliştirilmesi; diğeri ise, bireylerin edindikleri yapabilirlikleri üretici amaçlarla kullanabilmesi için, kendilerinin ve toplumun kalkınmasında, kültürel, sosyal ve siyasi yaşamın da aktif olabilmelerini sağlayacak toplumsal ortamın var olmasıdır. Eğer kalkınma süreçleri bu iki yönü dengelemiyorsa, ciddi bir insani varoluş sıkıntısı ve sosyal dengesizlikler ortaya çıkabilir. Sosyal politika ve iyi yönetişim, insani kalkınma yaklaşımının merkezinde işte bu kapsamda yer almakta ve yaklaşımın

4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 19-20 Kasım 2009, Ankara

eylemsel önermesi olan 'olmak ve yapmak' fiillerinin yaşama geçirildiği iki temel hareket alanı olarak görülmektedir demek mümkündür.

İnsani kalkınma yaklaşımının bu önermesi, aslında, sosyal kalkınmayı bu 3 temel yapabilirlikler bileşeninde ölçebilmeyi hedeflemektedir. Daha öncede belirtildiği gibi, İnsani Kalkınma Endeksi (İKE), kalkınmanın ve kalkınma performansının sadece ekonomik olmayan boyutları kapsamında da ölçülebileceğini göstermeye çalışan, ulusal ve uluslararası kıyaslamalı veri ve istatistiklere dayalı bir ölçüt örneği olarak geliştirilmiştir. Bu ölçüt, Gayri Safi Milli Hâsılada (GSMH) büyüme ve kişi başına düşen gelir dışında, sosyal kalkınma göstergelerini geliştirme çabalarının da öncüsü olmuştur denilebilir. Aynı zamanda, bu ölçüt, sosyal ve ekonomik olana eşit değerler tanıyarak, ekonomik olanı sosyal ile eşgüdümlü düşünmek veya ekonomik değerleri 'sosyalleştirmek' gibi bir çalışma alanında önünü açmaya çalışmaktadır. Bir başka deyişle, bu paradigma, kalkınma çalışmalarında sıkça rastladığımız, ekonominin sosyal olan alan üzerinde süregelen hegemonyasını (Mkandawire, 2004) önerdiği yeni analiz yöntem ve kalkınma performans ölçütlerinin etkin kullanımları yoluyla dönüştürme gayretindedir.

Yukarıda sözü edildiği üzere, İnsani Kalkınma yaklaşımı ile kalkınma performansı ölçütü olarak önerilmiş olan İKE, kalkınmaya dair sorunlara yeni tanımlamaları getirmeye devam etmektedir. Yoksulluk ve Sosyal Güvenlik gibi uzun süredir sadece ekonomik boyutuyla tanımlanan sorunlar, artık çok yönlü ve çok boyutlu sosyal ve ekonomik ve insani yapabilirlikler sorunu olarak önümüze çıkmakta. Özgürlük kavramı, siyasi anlamından sıyrılarak, artık insani gelişme ve kalkınma haklarını talep etmek ve kullanabilmek yetisi olarak algılanmaya başlandı (Sen, 1999). Yoksulluk ve yoksunluk kavramları yeni ölçüt ve göstergelerle daha da geliştirilerek, yoksulluğun, sosyal dışlanma ve toplum tarafından kabul görememek gibi boyutlarının da olduğuna dikkat çekmiştir. Bu yaklaşımın en önemli katkılarından birisi ise, İKE ölçütüyle, kadın ve erkek farklılığının ve cinsiyete dayalı eşitsizliğin, tüm kalkınma süreçlerinde en başarısız alan olduğu gerçeğini, veri ve istatistiklerle ve uluslararası kıyaslamalarla ve bu amaçla geliştirdiği Kadının Güçlenmesi Endeksi (GEM) vasıtasıyla, dünya kamuoyuna göstermiş olmasıdır.

Türkiye, İnsani Kalkınma Raporlarının yayınlandığı ilk yıl olan 1990 yılından başlayarak her yıl Türkiye İnsani Kalkınma Raporunu hazırlamış ve İKE'yi ilk kez illere, coğrafi bölgelere ve kadın-erkek farklılıklarına göre uygulayarak, Türkiye'de insani kalkınma yaklaşımının kalkınma politikaları ve yönetişimin gelişmesinde nasıl kullanılabileceğinin ilk çerçevesini oluşturmuştur. 1995 yılına kadar Türkiye İnsani Kalkınma Profil Raporları adı altında hazırlanan bu çalışmalar, her yıl veri ve istatistiklerin ve analiz biçimlerinin de geliştirilerek insani kalkınma performanslarının illere ve kadın-erkek farklılıklarına göre haritasını çıkartmış, Türkiye kamuoyuna sunmuştur (THDR, 1995). Bu çalışmalar, sosyal kalkınma, ekonomik yatırımlar ve insani yapabilirlikler alanlarında, en az gelişmiş 20 il ve kadın ve kız çocuklarına yoğunlaşan temel kalkınma yapabilirliklerinin acilen genişletilmesi ve bu bölge ve kesimler için kalkınma çabalarının, yeni politikalar ve yatırımlar yoluyla sistemli bir biçimde artırılarak, devam ettirilmesi önermelerinde bulunmuştur.

Kalkınma amacını güden tüm kamu politikaları, karar alma mekanizmaları ile yönetişim sistemleri açısından yeni yapılanmaları bu bakış açısıyla yeniden düşünerek, benzeri ölçüt ve analiz yöntemlerinin geliştirilmesi ve etkin kullanımı ile daha insan odaklı, sosyal ve ekonomik boyutları birlikte düşünen politika ve yönetişim biçimlerinin oluşturulması gerekmektedir. İnsani kalkınma

4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 19-20 Kasım 2009, Ankara

yaklaşımının, yeni politika yapılanması, sosyal ve ekonomik kalkınma performansı analiz yöntemleri ve kalkınma kavramının çok boyutlu düşünülmesi süreçlerine katkısı, bu açıdan önem kazanmıştır.

İnsani Kalkınma Yaklaşımı: Sosyal Politika ve Yönetişime Katkıları

İnsani kalkınma ve yapabilirlikler paradigması, kalkınma süreçlerinde kamu politikalarının oluşturulması için kuşkusuz önemlidir. İnsani yapabilirliği geliştirme sektörlerinde hükümetlerin izlediği sosyal ve ekonomik politikaların çoğu ya çok sınırlı ve/veya kadın-erkek eşitsizliği konusuna ilgisiz kaldığını vurgulayan bu yaklaşım, ekonomik büyümeye dayalı kalkınmanın, cinsiyet ayrımcılığını körükleyen yönü olduğuna da dikkat çekmiştir. Kadına ikincil rolü benimseyen geleneksel anlayışın, hemen hemen tüm çalışma hayatı, emek üretimi ve iş ekonomisi ile ilgili politika alanlarında ve istatistik, veri toplama ve analiz uygulamalarında ne denli etkili olduğunu da çeşitli sosyal politika ve kalkınma araştırmaları ortaya koymakta (Elson, 2004). Gerek ülkemizde, gerekse birçok farklı ülkelerde, kadınların eğitim, sağlık, ekonomi ve politika alanlarındaki gereksinimlerine, ulusal düzeydeki en kapsamlı sektörel kalkınma politikalarında bile yeterince yanıt verilmediğini, işaret eden bu çalışmalar (Razavi, 2006) sayesinde anlamak mümkün oluyor.

Bu çerçevede, insani kalkınma ve yapabilirlikler cephesinde değişiklikler getirecek politika süreçleri de incelenmelidir. İnsanların bir toplumda yaşadıkları çoklu sosyal gerçekliklere cinsiyete ve insana duyarlı politikaların merceğinden bakıldığında, bu gereksinimlere daha etkin ve daha kapsamlı yanıt verebilme imkânlarını oluşturmak da mümkün olabilir. Ataerkillik, muhafazakâr gelenekselcilik normları, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, insani yapabilirliklerde eşitsizlikler ve insan hakları ihlalleri, sosyal ve siyasi politikaların yanıt vermesi gereken yeni ve öncelikli alanlar olmalıdır.

Göreneksel uygulamaların, geleneklerin, yaygın önyargıların ve dini baskıların gücü, "kamu iyiliği" kavramının altını kazmaya ve herkesin temel eğitim, sağlık hizmetlerine ve onurlu bir yaşam için gerekli iş ve gelir olanaklarına erişme fırsatlarından eşit bir biçimde faydalanmasını engelleyebilmektedir. Bu nedenle, her düzeyde insani kalkınma amaçları doğrultusunda arzulan değişimlerin yaratılabilmesini kolaylaştıracak yeni politika hedeflerinin belirlenmesi (Aydınlığıl, 2009) ve bunların geniş kapsamlı ve her düzeyde uygulanmasını sağlamak önemli olacaktır. Bu amaçla, hangi politika alanları ve hangi genel politika hedefleri öncelikli olabilir konusu üzerinde kısaca durmak yararlı olabilir. Bu hedefleri şöylece özetlemek mümkün:

Politika hedefi 1: Kalkınmanın temelini oluşturan ana yapabilirliklere erişimin temel insan hakları olarak kabul edilmesi ve tüm yönleriyle uygulanması;

Politika hedefi2: Temsili demokrasinin iyileştirilmesi ve sosyal, kültürel ve politik yaşamın tüm düzeylerinde karar alma süreçlerine halkın katılımı ve temsilin artırılması;

Politika hedefi3: Herkes için ekonomik bağımsızlık fırsatlarını yaratmak. Kadın veya erkek, bireyin ekonomik bağımsızlığı, onu daha ileri bir gelişme düzeyine ulaştıracak diğer yapabilirlikleri ve tercihlerini kullanmak ve kendi ve toplumunun gelişmesi için işlevsel kapasitesini artıracaktır. Erkek ve kadının ekonomide sahip oldukları erişim düzeyleri, birçok bakımdan aralarındaki güç dengesini belirlemede hayati bir rol oynar. Yoksulluğa ve kadının yoksullaştırılmasına karşı mücadele bu açıdan da önemlidir.

Politika hedefi 4: Eğitimde çok daha yaygın bir cinsiyet eşitliği hedeflenmelidir. Eğitim, toplumlarda değerlerin, normların, bilginin, becerilerin ve hem bireysel hem sosyal tutumların aktarılma

biçimlerini yakından etkiler. Eğitim sistemlerinin ve bu sistemlerin – öğretmen, okul, ders kitapları, araştırma kurumları ve eğitim rejimleri gibi unsurlarının hem kadın hem de erkekleri güçlü kılması ve sürmekte olan cinsiyet ayrımcılığına karşı dengeleyici rol oynaması hayati önem taşır.

Politika hedefi 5: Kalkınma düşüncesinin geliştirilerek, sosyal politika ve siyaset süreçleri içinde yaygınlaştırılması ve yaklaştırılması gerekmektedir. Bundan amaçlanan, temel kurumsal düzenlemelerde cinsiyet önyargısının, özellikle pekiştirilmese bile, politika yapma sürecinin değişik katmanlarında ve aşamalarında etkin oluşunun vurgulanmasıdır. Kapsamlı bir insani kalkınma ve yapabilirlikler çerçevesi, geri plandaki bu gerçeği göz önünde bulundurarak, devletin kamu politikaları sayesinde vatandaşın yapabilirlik geliştirmesini güçleştiren engellerin belirlenmesi ve azaltılması çabalarına katkıda bulunabilir. Eğitim, sağlık, ücretsiz aile işçiliği, cinsiyet ayrımcılığı, düşük ücret, kadına yönelik şiddet, sosyal güvence ve insan hakları gibi alanlara daha fazla dikkat çekilebilir.

Politika hedefi 6: Yönetişim ve sosyal politikanın ortak sorununun, toplumu topyekûn ve bireyleri tek tek yapabilirlikli kılmak amacıyla, ne tür politikalar ve hangi amaçları benimseyen politika süreçlerini geliştirmek olmalıdır. İnsani kalkınma yaklaşımı, bu soruları sorabilmemiz için daha duyarlı ve daha geniş bir zemini bizlere hazırlamış ve kalkınma ve kalkınma süreçlerine bakışımızı değiştirme konusunda rehber olmuş ve bu yönde önemli katkılarda bulunmuştur.

Sonuç

İnsani kalkınma sorunları hakkında şimdiye kadar edindiğimiz bilgiler, sosyal politikalar ve iyi yönetim biçimlerini benimseyerek iyi bir toplum yaratmada bir an önce harekete geçmemiz için bize yeterlidir. Bu sorunlar üzerindeki tartışmaları ve araştırmaları sürdürmeye ve bu konuları içinde yaşadığımız toplumun özgül ihtiyaçları ve öncelikleri ile ilişkilendirmeye ihtiyacımız olduğunu vurgulamak istiyorum. Bu bakımdan, bir 'fikir jimnastiği' olarak ve gelecekte araştırma amaçlı kullanılmak üzere, bazı uygun sorular sorabiliriz. Öncelikle, tüm insanların ve toplumların topyekûn refahını sağlamak istiyorsak, ne tür bir kalkınmayı amaçlamalıyız sorusunu dile getirmeliyiz? Sosyal devlet yapısını vatandaşın refahı ve tüm bireylerin iyi olması hedeflerine göre nasıl iyileştirebiliriz? Daha önce tartışıldığı gibi, toplumlar kalkınma süreçlerini ve demokrasiyi farklı kurumsal ve siyasal modeller içinde kullandıkları sürece, bu kavramların algılanması da farklı farklı olacaktır. Dolayısıyla, insani iyi olma halini nihai amaç olarak hedefleyen bir kalkınma modelini tartışırken, ne tür bir kalkınmayı kavramlaştırmalı ve korumalıyız? Eşitsizlikleri sürdüren ve yeniden üreten bazı uygulamaları nasıl tecrit ve tasfiye edebiliriz? Bu geleneklerin insanlar, özellikle, kadınlar üzerine koydukları sınırlamaları nasıl bertaraf edebiliriz? Evrensel kalkınma ilkeleri ile yerel öncelikleri nasıl dengeleyebiliriz? En başta kadın, çocuk, yoksullar ve iş ve yaşam güvencelerinden yoksun savunmasızlar olmak üzere, kalkınma çabalarının önceliğinin, insanların sosyal ve ekonomik refahını sağlamak gerekmez mi? Son olarak, hem entelektüel, hem uygulamalı politika düzeylerinde kalkınma için kamu politikası mekanizmaları ve kamu kurumları arasındaki ağların güçlendirilerek, düşünceyi eyleme, diğer bir deyişle, kalkınmanın temel felsefe ve amaçlarını sosyal politikalar alanına yerleştirmek için neler yapmalıyız? Çok aktörlü, çok düzlemli ve katılımcı karar ve politika oluşturma süreçlerinin hızla hayata geçirilebilmesi için neler yapılmalıdır?

İnsani kalkınma yaklaşımı, kalkınma çalışmaları alanında, salt ekonomik bakış açısından farklı bir alternatif entelektüel paradigma olarak değerlendirilmelidir. Hem kavramsal olarak hem de ortaya koymuş olduğu kalkınma performansını ölçme yöntemleri açısından bazı eksikliklerine karşın, bu yaklaşım iki çok temel sorun üzerinde odaklanmaya devam ediyor: Yapabilirlik yaklaşımını,

4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 19-20 Kasım 2009, Ankara

günümüzde çok çeşitli biçimleriyle karşılaştığımız kalkınma sorunları ile baş etmek için nasıl geliştirebiliriz? İkincisi, yapabilirlikler ve insani kalkınma yaklaşımına dayanan analitik ve yöntemsel araçlarını, insan-odaklı kamu ve sosyal politikaları ve yönetim modellerini geliştirmede daha etkin nasıl kullanabiliriz? Önümüzdeki dönemde, kısaca çerçevesini sunduğumuz insani kalkınma ve sosyal politika çalışmalarının gelişmesi yönünde gayretlerin gösterilmesi yararlı olacaktır.

Kaynakça

Alkire, Sabina, "The Capability Approach as a Development Paradigm", 2003 ;

Aydinligil, Seyhan.2009 'Gender Policy in Turkey', in Severine Deneulin and Lila Shahani (eds.) An Introduction to the Human Development and Capability Approach:Freedom and Agency, Earthscan Publishing,IDRC,London,pp.304-312.

Aydinligil, Seyhan. 2007 'Human Development, Capabilities and Gender', Keynote Presentation, Traditional Societies and Democracy Symposium, www.hbfasia.org. February, 2007, Islamabad, Pakistan, pp.1-3 ve 11-12.

Aydinligil, Seyhan.1995. "Human Development: Implications of UNDP's Human Development Perspective for Turkey" in 1995 National Human Development Report-Turkey, UNDP, Ankara, pp. 3-10

Blakemore,Ken.&Griggs,Edwin,Social Policy:An Introduction,Third Edition,Open University Press,2007

Fukuda-Parr, S and Shiva Kumar, A.K. 2003."Introduction" in Sakiko Fukuda-Parr and A.K.Shiva Kumar (eds.),Readings in Human Development, New Delhi, Oxford University Press,pp.xxi-xxxi.

Fukuda-Parr, S.2003. The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen's Ideas on Capabilities", in Feminist Economics, Vol.2 (2-3), Routledge, Taylor and Francis Group, pp.301-317.

Human Development Report, 1994, UNDP, Oxford University Press

Human Development Report, 1997, UNDP, New York, Oxford University Press.

Human Development Report, 2002, UNDP, NewYork, Oxford University Press

Human Development Report, 2004. UNDP, New York, Oxford University Press.

Human Development Turkey Report-1995, UNDP, Ankara, Turkey

Haq, Mahbub.Ul.1995, Reflections on Human Development, New York, Oxford University Press.pp 17-34

Inglehart, Roland and Norris, Pipa.2003.Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change Around the World, Cambridge University Press.

Mavratos, G. & Shorrocks, A. Advancing Development: Core Themes in Global Economics, Palgrave MacMillan, 2007

Jahan, Selim.2002.' Evolution of the Human Development Index' in Sakiko Fukuda-Parr and A.K.Shiva Kumar (eds.), Readings in Human Development, New Delhi, Oxford University Press

Nafziger, Wayne E.2007. 'From Seers to Sen: The Meaning of Economic Development' in Mavratos, G. &Shorrocks, A. Advancing Development: Core Themes in Global Economics, Palgrave MacMillan, 2007

4. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 19-20 Kasım 2009, Ankara

Shaheed, Farida.2007. 'Citizenship and the Nuanced Belonging of Women' in Jennifer Bennett (ed.), Scratching the Surface: Democracy, Traditions and Gender, Heinrich Böll Foundation, Lahore, Pakistan.

Spicker, P., Social Policy: Themes and Approaches, Revised Second Edition, The Policy Press, 2008

Streeten, Paul.2003. 'Shifting Fashions in Development Dialogue' in Sakiko Fukuda-Parr and A.K.Shiva Kumar (eds.),Readings in Human Development, New Delhi, Oxford University Press,pp.68-80

Mc Neill, Desmond.2007, "Human Development: The Power of the Idea" in Journal of Human Development, Vol.8, Number 1, March 2007.

Mkandawire, Thandika.2004 'Social Policy in a Development Context: Introduction' in Mkandawire, T. (ed.) Social Policy in a Development Context, UNRISD, Palgrave Macmillan, 2004, pp.31-37

Mukhopadhyay, Maitrayee, 2007. "Gender,Citizenship,and Development: An Introduction" in M.Mukhopadhyay and N.Singh (eds.) Gender Justice,Citizenship and Development,Zubaan Books, New Delhi and IBRD,Canada.

Nussbaum, Martha. Women and Human Development: The Capabilities Approach, Cambridge University Press, UK.

Razavi, Shakra.2006.'Gender and Social Policy in a Global Context,UNRISD Policy Paper Series, Geneva, 2006.pp.6-7

Sen, Amartya.1989, "'Development as Capability Expansion" in Sakiko Fukuda-Parr and A.K.Shiva Kumar (eds.) Readings in Human Development: Concepts, Measures and Policies for a Development Paradigm, New Delhi, Oxford University Press, 2003, pp. 3-17.

Sen, Amartya.2005. 'Human Rights and Capabilities' in Journal of Human Development, Vol.5, No.2, July 2005, pp.151-167

Sen, Amartya.1999. Development as Freedom, Oxford, Oxford University Press

---